

Крилова Т. В.

Національний авіаційний університет

ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В СВІТЛІ КОНТРАСТИВНОЇ ТЕКСТОЛОГІЇ

Стаття присвячена проблемі перекладу художнього тексту з використанням досягнень контрастивної текстології. Контрастивний опис мови як аспект прикладної лінгвістики розглядається як потужне знаряддя міжмовного перекладу. Розглядаються сучасні теоретичні положення контрастивної текстології. У статті обґрунтовано використання поняття текстової категорії як одиниці порівняння текстів, створених у рамках одного дискурсу різними мовами. Відмічається можливість комунікації за допомогою тексту і неможливість адекватно перекласти ізольовані слова або навіть речення, поки вони не стануть частиною повного дискурсу, який зазвичай вбудований в конкретний контекст ситуації. Крім того, зазначається, що переклад дискурсу можливий лише в тому випадку, якщо відомі еквівалентні структури в мові, на яку здійснюється переклад. Наголошується на необхідності вивчення текстових категорій на емпіричному матеріалі текстів оригіналу та перекладу. Актуальність проблеми об'єктивується дією сучасних лінгвістичних тенденцій до аналізу текстотвірних категорій. Алгоритм, використаний автором для ідентифікації текстових категорій, описаний на прикладі текстової категорії безособовості, реалізованої в українських та англійських художніх текстах. Категорія безособовості розглядається в рамках семасіологічного підходу – від форми до концепту – спрямованому на виявлення відмінностей в омовленні концептів. Безособові речення як спосіб вираження текстової категорії безособовості аналізуються в зіставно-типологічному аспекті. Розглядаються безособові речення української мови, їх види згідно способів вираження головного члена, градацію суб'єктності в них, а також перекладацькі еквіваленти таких побудов в англійському перекладі художнього тексту. Досліджуються основні способи відтворення українських безособових речень в англійському перекладі.

Ключові слова: контрастивна текстологія, аналіз тексту, категорія тексту; семасіологічний підхід до вивчення категорій тексту, категорія безособовості.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку теорії перекладу контрастивний опис мови як аспект прикладної лінгвістики розглядається як потужне знаряддя міжмовного перекладу. При цьому переклад розуміється як динамічний комунікативний процес, а не послівне перекодування тексту. Тому особливо актуальним стає такий напрям контрастивної лінгвістики як контрастивна текстологія, що дає можливість адекватно перекласти певний дискурс, який зазвичай вбудований в конкретний контекст ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне перекладознавство спирається на різні теорії перекладу – трансформаційну (І. І. Ревзін), комунікативну (О. Каде, В. Вілсс), прагматичну (Дж. Сірл), функційно-прагматичну (А. Д. Швейцер) та інші. Початковою умовою багатьох плідних

теорій перекладу стало розуміння тексту як комунікативного дискурсу. В теперішній час досить актуальними залишаються проблеми його теоретизації, особливо із опертям на категорії, поняття та одиниці контрастивної лінгвістики. Тому сучасні теоретичні положення контрастивної текстології розглядаються як потужне знаряддя перекладу. Розвитком традиційного граматичного підходу, але вже в текстовій парадигмі, є спроби створити так звані текстові граматики для різних мов, прикладом є граматика текста Р. Хартманна [9]. Культурологічний підхід до контрастивного аналізу текстів представлений в роботах Е. Холла. Перспективним питанням є вивчення текстових категорій на емпіричному матеріалі текстів оригіналу та перекладу.

Метою статті є проаналізувати безособові речення в українській мові як спосіб вираження

текстової категорії безособовості в зіставно-типологічному аспекті та визначити основні способи їх відтворення в англійському перекладі на матеріалі художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. В даний час спостерігається неухильно зростаючий інтерес лінгвістів до проблем порівняльного вивчення мов, що обумовлено наступними основними причинами: потреби лінгвокультурних та когнітивних досліджень, які все частіше виходять на перший план в сучасному мовознавстві; розширення досліджень національної специфіки мислення, менталітет народів; необхідність виявлення універсальних ознак мов; необхідність виявлення та опису національної картини світу носії різних мов; потреби опису національно-культурної специфіки мовних систем, розширення сфери навчання іноземним мовам, а також популяризація останнім часом української літератури підвищений попит на якісний переклад українських художніх творів. Контрастивний опис мови як аспект прикладної лінгвістики розглядається дослідниками як потужне знаряддя міжмовного перекладу і переживає в теперішній час активний практичний розвиток. Ще Роберт Ладо в своїй книзі *Linguistics across Cultures* ще у 1957 році зазначав, що контрастивному аналізу слід піддавати не тільки фонологічні, морфологічні та лексичні системи двох мов, а важливо порівнювати їх культури. Так, в художньому перекладі для того щоб домогтися адекватності тексту перекладу, крім чисто лінгвістичних проблем, переклад повинен враховувати не тільки традиції і методи теорії літератури, а й передбачати проблеми переходу змісту твору через мовні та культурні кордони.

Комунікація можлива за допомогою тексту. Неможливо адекватно перекласти ізольовані слова або навіть речення, поки вони не стануть частиною повного дискурсу, який зазвичай вбудований в конкретний контекст ситуації. Крім того, слід зазначити, що переклад дискурсу можливий лише в тому випадку, якщо відомі еквівалентні структури в мові, на яку здійснюється переклад. І тут суттєву допомогу надають порівняння, порівняльне мовознавство або, точніше, контрастивна текстологія. У синтагматичному аспекті контрастивної текстології необхідно враховувати граматико-комбінаторні зв'язки, що утворюють зв'язний дискурс. На цьому етапі необхідний аналіз, що виходить за рамки пропозиції і навіть за межі всього тексту, якщо мова йде про переклад як про динамічний комунікативний процес, а не про послівне перекодування тексту [4, с. 140].

При дослідженні тексту для подальшого перекладу його робочим визначенням може бути те, що текст – це максимальна комунікативна одиниця, що володіє семантичною цілісністю і зв'язністю і має мовні способи вираження у вигляді граматичного структурованого набору мінімальних одиниць – синтаксем. У плані перекладу можна очікувати, що семантична композиція відповідних синтаксичних одиниць з одного тексту має бути перенесена в інший як перетворення семантичних і прагматичних компонентів синтаксичних одиниць однієї мови в семантичні і прагматичні компоненти іншої мови.

Робляться спроби знайти таку одиницю перекладу (текстему), яка могла б забезпечити, поряд з адекватністю і еквівалентністю, природність звучання перекладеного тексту. В якості такої одиниці була запропонована текстема текстова категорія як одиниця контрастивного аналізу, тобто комплекс багаторівневих засобів, призначених для вираження певного текстуального (дискурсивного) значення. Такі текстові категорії розглядаються як стильові риси різних видів текстів, тобто внутрішні прикмети різних функціональних стилів, які проявляються виключно в великих контекстах [10].

Ідентифікація текстових категорій може ґрунтуватися на обох принципах – семасіологічному – «від засобів до функцій», і за принципом ономасіологічного підходу «від функцій до засобів». Причому обидва підходи вважаються в контрастивній текстології взаємодоповнюючими. Перший підхід вимагає визначення специфіки тієї чи іншої основної функції досліджуваного типу тексту/дискурсу, які впливають на методи побудови тексту. Згідно з другим підходом, ведеться спостереження за частотою і повторюваністю певних структур у великій кількості текстів такого типу.

В даній роботі в аспекті перекладу розглядаються безособові структури, які характеризуються високою частотністю використання в українському художньому тексті як засіб вираження текстової категорії безособовості.

Класичним розумінням безособових конструкцій, з яким погоджується більшість науковців, є їх трактування як таких односкладних речень, головний член яких означає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого виконавця дії чи носія стану.

Значний внесок у дослідження семантико-синтаксичної і формально-граматичної організації безособових речень української мови зробили І. Р. Вихованець, А. П. Загнітка, П. С. Дудик,

В. Д. Горяний, Г. С. Бабайцева, О. В. Болух, М. П. Баган, Л. М. Коваль, В. В. Чернобай, Н. Ю. Ясакова та інші. Важливою є спроба дистанціюватися від безособових речень української мови та поглянути на проблему суб'єкта в них крізь призму системи іншої мови. Дослідити цю проблему під контрастивної лінгвістики. Саме це забезпечить глибше розуміння специфіки безособових речень та суб'єкта в них в українській мові. Водночас ця проблема не може бути розв'язана в рамках окремого речення ізольовано від інших, тому особливе значення має аналіз даних структур на рівні тексту в термінах контрастивної текстології, що представляється особливо особливо важливим для теорії перекладу специфічних для певної мови синтаксичних структур. Окремі праці, присвячені питанням безсуб'єктних та безособових речень в українській та англійській мовах, висвітлюють специфіку функціонування безособових структур у кожній з мов пропонують низку способів перекладу конструкцій такого зразка, але не роблять їхнього комплексного аналізу та не ранжують описаних шляхів перекладу за частотністю та продуктивністю [6].

Безособові (деагентивні, імперсональні) структури кількісно і якісно не збігаються в різних мовах, що підтверджує неогумбольдтіанську тезу контрастивістів про різне членування дійсності та різні способи її позначення в різних мовах. Лінгвістична інтерпретація як позамовних чинників існування цих аломорфізмів (способів концептуалізації, категоризації, опису навколишнього світу), так і власне мовних причин їхнього виникнення в спромозі наблизити результати міжмовного зіставлення до визначення національної специфіки систем зіставляваних мов. До власне мовних причин розбіжностей в засобах вираження категорії безособовості в англійській та українській мовах належать розбіжності в граматичній будові двох мов. У першу чергу слід назвати більшу формалізованість структури англійського речення, що виявляється в її формально вираженій бінарності – типовій тенденції аналітичних мов до неодмінно двочленної схеми. У цьому плані можна констатувати крайню обов'язковість бінарної схеми англійського речення на фоні порівняно вільної структурної типології речення українського, характерної для флективних мов і пов'язаного з цим різномайття синтаксичних варіантів одночленних речень. Неоднорідність одночленних речень з погляду функціонального значення і їх значна поширеність серед інших синтаксичних побудов характерні для всіх слов'янських мов.

І навпаки, функціональній різноманітності одночленної моделі в українській мові відповідає така сама значна питома вага формально двочленного типу в англійській мові. Тому для передачі значень безособовості в українській мові переважно використовуються односкладові конструкції, в той час як в англійській мові дана категорія виражається двоскладовими конструкціями.

Той факт, що англійський синтаксис тяжіє до активних конструкцій, має також лінгвокультурну основу. Згідно лінгвокультурної традиції англійські висловлювання мають головну орієнтацію на діяча, оскільки в англійській культурі люди більш схильні вважати, що вони здатні до контролю над навколишнім середовищем, тому участь матеріального об'єкта особи в подіях дійсності, а також його пріоритетність в них підкреслюється першочерговою вказівкою на нього. Навпаки, для української лінгвокультурологічної традиції (як і до слов'янської взагалі) цей прийом майже не характерний, оскільки особистісність, орієнтація на діяча, українській мові властива в значно меншому ступені, і дійсність в українськомовному тексті часто представлена безособово. Отже, певні труднощі перекладу українських безособових речень пов'язані з перекодування одиниці з системи, що має вільний порядок слів та здатність утворювати безособові конструкції дуже широкого семантичного кола, у систему з фіксованим порядком слів, обов'язково заповненою позицією суб'єкта та специфічними безособовими конструкціями, що мають доволі семантично обмежене коло.

Велика кількість структурних і семантичних груп в системі безособових речень української мови традиційно обумовлена морфологічним вираженням головного члена речення та його лексичного значення, зазвичай виділяються декілька основних формально-семантичних різновидів. Головний член у таких реченнях може бути виражений: 1) безособовим дієсловом, 2) дієслівними формами на *-но*, *-то*, 3) неозначеною формою дієлова або неозначеною формою дієлова в поєднанні з прислівником чи присудковими словами *треба*, *можна*, *жаль*, *шкода*, *час*, *слід*, 4) прислівником зі зв'язкою чи без неї, 5) словом *немає*.

Безособові речення також характеризуються розгалуженою семантичною диференціацією безособовості – від повної безособовості до безособовості послабленої. За таким критерієм безособові речення поділяються на такі, в яких дійова особа абсолютно не може бути виражена (насамперед це речення з неперехідними абсолютно безособовими дієсловами, що означають атмосферні

явища на зразок: світає, тепліє, тощо) та на ті, де дійова особа (а точніше особа стану) виражається за допомогою непрямих відмінків – давального, орудного. Отже, переважна більшість безособових речень на семантичному рівні мають дійову особу (особу стану), яка може бути представлена в поверхневій структурі речення за допомогою непрямих відмінків, і лише один тип безособових речень, а саме речення, що описують стан природи, вважається несумісним з поняттям діяча. В таких реченнях зазвичай виділяється нульовий суб'єкт, який може асоціюватись з чимось міфічним, таємничим, яке за далеких часів первісного мислення могло розумітися як табу на імена якихось обоженюваних сил природи, стихійних явищ, непідвладних і незрозумілих тодішній людині [2, с. 29]. У. Чейф називає такі речення безактантними, вираженими дієсловами з нульовою валентністю, які не можуть мати обов'язкових актантів – суб'єкт і об'єкт. Водночас, навіть для такого типу безособових речень деякі лінгвісти все ж вважають можливим асоціацію дії з певним суб'єктом, маючи на увазі, що в будь-якому висловлюванні, кожній ситуації є хтось, хто сприймає ситуацію зовні, тобто учасника ситуації «поза кадром» [1].

Сферою вживання односкладних безособових речень переважно є художня література, в той же час питання перекладу цього типу речень англійською мовою не досить часто стають предметом дослідження, що робить дану роботу актуальною. Перекладач повинен звертати увагу на стиль та тон оригінального тексту при перекладі безособових речень в художньому тексті, оскільки вони можуть впливати на сприйняття тексту читачем. Аналіз вибірки прикладів з роману допоміг виявити основні способи перекладу безособових речень англійською мовою – безособові односкладні речення в англійському перекладі трансформуються у двоскладні речення за рахунок: а) введення формального підмета *it, there, one*; б) вживання англійського дієслова-присудка у формі пасивного стану; в) введення смислового означеного підмета, який можна встановити з контексту.

Щодо власне-безособових речень англійської мови, а саме речень з формальним підметом *it*, або *one* то аналіз прикладів з роману показав, що вони справді функціонують у дуже обмеженій сфері, та рідко були обрані перекладачем як стратегія відтворення української безособової структури, наприклад: *Так буде, студент певен цього..* [7]. – *It will be so; our student is certain of this; ... і нерідко можна було почути, як Єлька на самоті наснівує десь у тамбури... and occasionally one could hear*

Yelka humming in the barn [8]. Нечастотною також виявився формальний підмет *there*, що зазвичай вживається при перекладі безособових речень за допомогою яких стверджується наявність або відсутність предмета, позначеного родовим відмінком, наприклад: – *Буде ж сюрприз: приїде братуха, а собору нема..* [7]. – *There'll be a surprise, when Ivan returns. There won't be any cathedral* [8].

Пасивні конструкції при перекладі безособових речень також не виявились частотним засобом перекладу безособових речень (наприклад: *Занедбано цвинтар, лише Великодніми святами сходяться сюди старенькі бабусі на поминки..* [7]. – *The cemetery has been neglected. Only on Easter day do old women gather here to pray for the dead* [8]), оскільки англійський синтаксис тяжіє до активних конструкцій. Прихильники простого стилю, вважають, що переобтяжений пасивними конструкціями англійський текст стає надто алегоричним, надто абстрактним і важким для сприйняття, в той час як активні конструкції сприймаються як більш природні та комфортні.

Натомість, найбільш частотним способом перекладу безособових речень було введення в речення перекладу смислового підмета. При цьому підмет може актуалізуватись, трансформуючись з експліцитного елементу українського речення або вводиться перекладачем на базі імпліцитної інформації з контексту. На основі аналізу фактичного матеріалу були виділені такі випадки перекладацьких трансформацій при актуалізації смислового підмета:

1. Підметом стає прямий додаток предиката українського безособового речення, в цьому випадку спостерігається актуалізація метафоричного значення англійського дієслова-присудка у формі активного способу в сполученні з неживим агентивним підметом, наприклад: *Запізнілий гук чути десь на Клиничку, йому відгукнулося на Циганівці чи на Колонії* [7]. – *A late whoop rises from Klynchuk and is echoed from Tsyhanivka or Koloniya* [8].

2. Підметом стає непрямий додаток предиката безособового речення: *Хочеться й студентові гогокнути на всю горлянку* [7]. – *The student wants to shout at the top of his voice too* [8].

3. Підметом стає прийменниковий додаток предиката безособового речення: *Мені до нього (собора, прим. авт.), правда, байдужки* [7]. – *Well, it's all the same to me* [8].

4. Підметом стає семантичний корелят предиката безособового речення: *Безвітряно, і коксохімівського диму сьогодні не чути* [7]. – *The air is still and free of smoke from the coking plant* [8].

5. Підметом стає семантичний корелят обставини предиката безособового речення: ... *хоча на роботі їй доводиться нелегко* [7], – ... *even though her daily work was not easy* [8]. В таких випадках можна спостерігати актуалізацію метафоричного значення англійського дієслова-присудка у формі активного способу в сполученні з неживим агентивним підметом. В наступному прикладі перекладач разом із неживим агентивним підметом вживає інверсію для відтворення емоційного значення українського безособового речення: *І серед цього пекла, в учаділому, розчахнутому світі, в окопчику серед соняшників золоточолих рантом запищав* [7]. – *In this hell, in this smoldering, torn-apart world came a sudden cry from a small trench amid golden-faced sunflowers* [8].

6. Підметом стає елемент, імплікований з контексту (зазвичай виражається особовим займенником): *Іван власноручно змайстрував її, щоб можна було вийти увечері й посидіти при тихих зорях з молодією дружиною в парі* [7]. – *Ivan built it with his own hands soon after his marriage so that he could step outside in the evening and sit with his wife by the light of tranquil stars* [8], при цьому імплікація підмету з контексту тісно пов'язана з видом мовлення тестового фрагменту, тобто перекладач має аналізувати семантику фрагменту тексту, зважаючи на вид мовлення (мовлення наратора, персонажне мовлення, невластне-пряме мовлення), оскільки саме вид мовлення є визначальним для визначення суб'єкту дії у випадку відсутності його експлікації у поверхневій структурі речення. Наприклад, в діалогічному мовленні персонажів підмет варіюється в залеж-

ності від персонажних реплік: *В таких випадках спостерігаємо – Та не подонок? – ще й зараз обурюється Микола – Годилось би йому по тикві дати, та передумали: чи варто руки бруднити? – Треба було його відвести в штаб дружини, – строго зауважила Вірунька Там для таких тунів добра мітла приготована.* [7]. – *What a wretch!* “*We felt like smashing his face in, but decided not to dirty our hands.*” “*You should have taken him to patrol headquarters,*” *Virunka remarked sternly.* “*We’ve got a good broom for people like that.*” [8]. У випадку невластне-прямого мовлення в ролі підмета в перекладі в багатьох випадках виступає суб'єкт невластне-прямого мовлення: *Бо треба ж було якось жити!* [7]. – *She had to survive somehow* [8].

Висновки. В ході проведеного дослідження відтворення безособових речень в англійському перекладі художнього тексту в світлі контрастивної контекстології було встановлено, що відтворення безособових речень в англійському перекладі художнього тексту переважно здійснюється за допомогою двочленних речень, при цьому в поверхневій структурі речення відбувається актуалізація схованого в глибокій структурі українського речення агенсу. Використання в перекладі англійських засобів реалізації категорії безособовості (пасивні конструкції, формальний підмет і т. д.) не є продуктивним. Це свідчить про різні способи реалізації певної текстової семантики в двох культурах. Тому під час перекладу важливо дотримуватись конвенцій породження та побудови для певного типу тексту.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. К.: Наукова думка, 1983. 219 с.
2. Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень / В. Д. Горяний. К.: Радянська школа, 1984. 127 с.
3. Дмитрієв С. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особив сучасних українських соціолектах. Одеса, 2015. 327 с.
4. Іваницька Н. Сучасні моделі перекладу в аспекті контрастивної дискурсології. Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія». Випуск 25, 2017. С. 137–144.
5. Корсун О. В. Амбінтні безсуб'єктні речення в англійській та українській мовах / О. В. Корсун // Одеський лінгвістичний вісник. 2015. № 5. С. 75–79.
6. Корсун О. В. Безсуб'єктні речення зі значенням фізичної дії в англійській та українській мовах / О. В. Корсун // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2015. Вип. 14. С. 169–172.
7. Гончар О. Т. Собор: веб-сайт. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=550> (дата звернення: 23.10.2022)
8. Honchar O. T. The Cathedral: web-site URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/English/Honchar/Honchar-cathedral.pdf> (data: 23.10.2022).
9. Hartmann, R. Contrastive Textology. Comparative Discourse Analysis in Applied Linguistics. Heidelberg: Groos, 1980. 125 p.
10. Kananowicz T. Text and its categories in contrastive approach: Opera Slavica. vol. 28, Iss. 2, p. 15–26.

Krylova T. V. TRANSLATION OF IMPERSONAL SENTENCES IN THE LIGHT OF CONTRASTIVE TEXTOLOGY

The article provides a contrastive study of impersonal sentences in English and Ukrainian with reference to translation practice, the primary instrumental technique of this process being contrastive analysis. Contrastive description of language as an aspect of applied linguistics is seen as a powerful tool for interlingual translation. Contrastive textology is discussed as the most fruitful and promising theoretical framework for translation studies, arising from the two linguistic orientations, contrastive analysis, and discourse analysis. In the article, the author gives reasons for using the concept of the text category as a unit of comparison of the texts created within the same discourse but in different languages. The modern theoretical basics of contrastive textology are reviewed. The author stresses the possibility of communication through text and the inability to adequately translate isolated words or even sentences until they become part of the complete discourse, which is usually embedded in the specific context of the situation. In addition, it is noted that the translation of discourse is possible only if the equivalent structures are known in the target language. The article substantiates the use of the concept of text category as a unit for contrasting texts created within the same discourse in different languages. The need to study text categories on the basis of the original texts and translation is emphasized. The urgency of the problem is objectified by modern linguistic trends in the analysis of text-forming categories. The algorithm used by the author to identify text categories is applied to the textual category of impersonality on the basis of the Ukrainian literary text and its English translation. The category of impersonality is considered within the framework of the semasiological approach – from form to concept – aimed at identifying differences in its actualization in the contrasted languages. Impersonal sentences as a way of expressing the textual category of impersonality are analyzed in a contrastive-typological aspect. The article states the existing types of Ukrainian impersonal sentences according to the ways of expression of their main part, considers the gradation of subjectivity expressed in them, and analyses their translation equivalents in the English target text suggesting the main ways of their reproduction.

Key words: *contrastive textology, text analysis, text category, contrastive approach to the text, semasiological approach to the text category analysis, category of impersonality.*